

İsa HƏBİBBƏYLİ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik

Yeni ədəbiyyatın və müasir ədəbi

ədəbiyyat yaratmaq iddiasında olan orijinal bir yazıçının varlığını qoti şəkildə təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, Elçin yaradıcılıqda tutduğu qotu mövqeyi yeni ədəbiyyat proseslərinə ciddi töken vermiş, ədəbiyyatı və ədəbi tənqidi irəliyə aparmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında Yeni dövr Azərbaycan hekayəsinin yaradıcıları sırasında xalq yazıçısı Elçin xüsusi yer tutur. Onun yığcam həcmə malik olan kiçik hekayələrində ciddi, dərin, ohatılı həyat həqiqətləri canlandırılmışdır. Yazıçının hekayə qəhrəmanları sado, sırası insanların cərgəsində otub, xalq həyatını təmsil edən yadda qalan, koloritli obrazlardır. Elçin hekayələrindəki "acrodrom" kepkalı, bir az iddialı, onçillik-üzümlü həyətlərdə adi həyat sürən sırası insanların daxili əlaməti kimi zahirə görə bənərsizdir. Elçin orijinal bir uğurlu kimi öz qəhrəmanlarının heç kəmə, heç bir yazıçının əsərlərində olan surətlərə bənərsiz, bütün əsas cizgiləri ilə fərdiyyət rəsmi böyük məharətlə çəkə bilməmişdir. Müxtəlif illərdə Elçin Əfəndiyev qələmindən çıxmış "Baladadaşın ilk möhəbbəti", "Baladadaşın tuq hamanı", "Gümüşü narıncı, məxməri", "Beş qaplıq motosikl", "Hotel Bristol", "Bu dünyadan qatarlar gedər", "Bülbülün nağılı", "Şuşaya duman gəlib", "Qarabağ sikostosi", "Sarı gəlin" "Ayaqqabı", "Otuz nağılı" kimi hekayələr kiçik janrın böyük ölçülərinə və imkanlarına yüksək bədii səviyyədə cavab verən, yeniliklər gətirən uğurlu bədii nümunələrdir. "Baladadaşın ilk möhəbbəti" hekayələr seriyası Elçin Azərbaycan ədəbiyyatında bədii möhürdür. Büütvlükdə Elçin bütün yaradıcılığı boyu hekayə janrına müərit cəmiyyəti və hər mərhələdə digər janrlarla yanaşı, maraqlı, təsirli hekayələr yazıb çap etdirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının bu davamlı janrının forma və məzmununa daha da inkişaf etdirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Elçin kiçiyəşli uşaqlar üçün yazılıb, "Günay, Yalçın, Nigar, bir də Solim" adı ilə çap etdirildiyi kitabındakı (1980) uşaq hekayələri bu istiqamətdə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni mərhələsində meydana çıxmış cəlbədar bədii nümunələrdir. Sənaxtlar çap etdirildiyi "absurd hekayələr" tamamilə orijinal olub, Azərbaycan hekayəçiliyində yeni səhifələr açan bənərsiz sənət nümunələridir. Ümumiyyətlə, Elçin "əsrin janrı" kimi qəbul etdiyi hekayə janrına daha çox töləbək və məsuliyətli münasibət bəsləyir. Onun Azərbaycan hekayəsinin yaşadığı proseslərə dair aşağıdakı fikirləri həm özünün bu janr münasibətini əks etdirir, həm də ümumi yaradıcılıq prosesinə istiqamət verir.

Povest janrında da Elçin özünəməxsus diqqəti cəlb edən böyük uğurları vardır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında povest janrının tarixi Mirzə Fətəli Axundovun "Aldanmış kovakib" əsəri ilə (1857) başlanırsa da, keçən dövr ərzində bu janr ədəbiyyatda ən çox müərit olunan bədii formalarından birinə çevrilmişdir. Povest - hekayə ilə roman arasında "keçid janrı" olduğu üçün nəsrin həm özündən əvvəlki, həm də sonrakı funksiyalarını yerinə yetirməli olmuşdur. Bu monada Elçin povest janrında yazdığı əsərlərin yerini müəyyən etmək, nəvətərlərinə üzə çıxarmaq yazıçının xidmətlərinə aydınlıq gətirmək zərurətində əhəmiyyətli məsələdir. İlk növbədə qeyd etməliyə lazımdır ki, Elçin povestləri janrın tələblərinə imkan olduqca daha çox cavab

verən əsərlərdir. Bədii nəsrin həm hekayə, povest, həm də roman janrında ardıcıl olaraq əsərlər yazdığı üçün Elçin böyük hekayəçisi, yaxud da kiçik romanını povest adlandırmasına xüsusi bir ehtiyac olmamışdır. Bu cəhətdən Elçin müxtəlif növ janrlarında yazdığı əsərlər ilə dram əsərləri arasında keçid prosesləri müşahidə olunur. Yazıçının dram əsərlərində bədii nəsrində gəlməli sətirlər, motivlər, oxşar obrazlar vardır. Və bu, ədəbiyyatın ağır artilleriyası sayılan bədii nəsrə ifadə olunan xüsusi çəkiyə malik problemləri dram janrında sənədləşdirmək oxucu mütaliəsindən tənqidi auditoriyasına keçirilən kütləvişdirilməsi Elçin povest janrında yazdığı əsərlərdə böyük hekayənin və ya kiçik romanın müəyyən cizgiləri olsa da, həmin bədii nümunələr ilk növbədə, daha çox povest janrının tələblərinə cavab verir. Doğrudur, hekayə yaradıcılığı ilə daim məşğul olmaq Elçin povestlərinin meydana çıxması üçün baş məşğ rəhbər oynayıb. Bununla belə, Elçin povest çəkişdiyi problemi, xüsusən də təsvir etdiyi hədəfini hekayədən və romandan fərqləndirir. Onun povestlərinə süjetin şaxələnməsi və obrazlar ələmlərində tədqiqatın janrın miqyasındadır. Eksperiment povestlər hesab etdiyi "Açıq pəncərə" və "Sos" da da əslində povest süjeti və obrazları vardır. "Bir görüşün tarixçəsi" povestində iki əsas istiqamət: səmimiyyət ailə qurum Mirzəpə-Məxməriyə, gecikmiş möhəbbət sevdalılar Məmmədəğə-Məxməriyə xatələri vasitəsilə mənbəyi həyatının təbii tələblərini qələmə alaraq insanın özünəxatərlərini müxtəlif məqamlarına nəzər salır, çətinlikləri, həyəcanları, ümidləri göz önünə çəkir. Fikrimizə, povestinin fiqalında təsvir olunan "Zuqulbanın göyündə uçan Humay qışı" həm obrazların sayılarına, həm də müəllifin estetik ideoalını təəcəssüm etdirir. Oxucu inanır ki, boxt ulduzunun doğması kimi, Humay qışının kölgəsi də no vaxtsa öz sahibini tapacaqdır. Psixoloji məqamlar üzərində qurulan "Toyğunun diri qalması" povestində də Ağagül-Nisə və Ziri bəyəd-Zakir münasibətlərinin ibromatik detalları daxil itərlənir və dorin etiralları real bədii ifadəsinə doğru aparır. Yazçı dərəkəlməş cətrafları oxucusuna monovə təməllənən cəvhəri kimi çatdırır. Elçin povest yaradıcılığında xüsusi yer tutan "Dolça" povestində də hadisələr iki ailənin fərqli həyat tərzinin təsviri ilə inkişaf etdirilir. Ağababa ilə Bəşir müəllimin ailəsinin yaşayış tərzindəki təzədləri tədqim edən müəllif müəritin monfi təsirlərindən qorunmağın zərurətini dikto edir. Sahibinə sadıq olan ev cü Dolçanın monfi müəritin və nəfəsin sayəsində necə dəyişildiyini göstərən yazçı sən nəticə doğandı, toxluğu, monovə bütövlüyü uca tutmağı vacib sayır. "Bayraqlar" povestində isə müstəqillik yollarında yaşanan proseslərin fonunda millilik və vətənpərvərlik düşüncəsi diqqət mərkəzinə çəkilir.

Bununla belə, Elçin povestləri, onun romanları üçün nərdəvənin növbəti pilləsi olmaq funksiyasını yerinə yetirir. Hekayə başlanğıcı və povest düşüncəsi yazıçıda roman tələblərinə formalaşdırılmışdır. Belə demək olar ki, XX əsrin altmışıncı illəri Elçin yaradıcılığının hekayə dövrü, yetmişinci illər povestlərin mərhələsi, səksəninci illər isə roman epoxasıdır. Heç şübhəsiz, bu mərhələnin hər birində Elçin yanaşı olaraq digər janrlarda da, hətta ədəbi tənqid sahəsində də əsərlər yazmışdır. Lakin hər dövrün üstün-

lük, ağırliq təşkil edən janrları monasində illər pilləklərlə kimi janrların da inkişafını şərtləndirmişdir. Məhz bu cür təkamül prosesləri Elçin yaradıcılığında roman janrının təbii zühurunu hazırlamışdır. Keçən əsrin səksəninci illərində çap olunmuş romanları: "Mahmud və Məryəm" (1983), "Ağ dövr" (1985) və "Ölüm hökmü" (1989) romanları ilə Elçin ədəbiyyatının ağır artilleriyasının bütün silah-sursatlarından istifadə etmək istedadını meydana qoymuşdur. Bu romanlarda çoxşaxəli süjet xətti, zəngin obrazlar almı, böyük ictimai problemlər öz əksini tapmışdır. Elçin roman tələklərində bədiiyyətin aparıcı olması ilə bərabər, elmi baxışları da özünəməxsus şəkildə iştirak edir. O, romanlarında bədii düşüncənin bütün imkanlarını sərf etdikdən sonra sanki ikinci nöfəs almaq üçün elmi idrakdan, dərəkəlmədən gəlmə cərgidən faydalanır. Belə məqamlarda idrak bədii düşüncəyə dəyərli olur, onu daha da dərəkəlmədir. Yeni zəngin faktları və tarixi qaynaqları ilə "Mahmud və Məryəm", Böyü Vəton müharibəsinin hadisələri və insanlarından bəhs edən "Ağ dövr"ni idrak etmədən yalnız bədii qavrayışla stəklək səviyyədə yazmaq çətin olur. Yuxarı-Bağrov dövrünün gərgin müəritini real tarixi və mövcud siyasi tələklərdən roman səviyyəsində dərəkəlmə əks etdirmək mümkün olmazdı. Çox aktiv mütaliə vərşələri, elmi fəaliyyətə məşğul olması, tədqiqat əsərləri, namizədlilik və doktorluq dissertasiyaları yazıb müdafiə etməsi Elçin müəllimin dünyagörüşündə, cəmiyyəti və insana baxışlarında bədii istedad faktları ilə bərabər, elm əməlini, idrakdan gəlmə keyfiyyətləri də özünəməxsus şəkildə birləşdirir. Elçin roman tələkləri bədii düşüncənin genişliyi ilə elmi idrakın dərəkəlməni yönləndirir. Ümumiyyətlə, Elçin həyat həqiqətlərini yüksək bədii səviyyədə və idrak fiqalında tədqim edən mükəmməl cəmiyyətin yazıçısıdır.

Fikrimizə, XX əsrin 70-80-ci illərində Elçin və onun müasiri olan digər yazıçılar yaradıcılığında roman janrında yazılmış əsərlərin daha geniş və daha ardıcıl şəkildə meydana çıxması Azərbaycan baş vətənpərvər proseslərin mühüm rol olmuşdur. Xüsusən, gərkəlməli vətənpərvər İlyev Əliyev Azərbaycan rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə respublikada hərəkət gətirilən milli oyanış, özünəmərkəz, tarixi, soykəlmə qaydış xalqı, tarixi və cəmiyyəti roman miqyasında qavrammaq və əks etdirmək üçün münasib şərait yaratmışdır. Bu tarixi mərhələdə ədəbiyyatda sosialist realizmi yaradıcılıq metodunun tələkləri ideoalığı müəritin fəvqəndə ümummilli ideoalığı, xalqın tələkləyində, ictimai-mənbəvi təkamülündə mühüm rol olmuş böyük şəxsiyyətlərin müəritəsinə təsvir və torunəndə edən geniş məşəblət əsərlər meydana çıxmışdır. Elçin romanlarının yaranmasında da həmin milli oyanış və özünəmərkəz dövrü öz sənəti deməkdir. "Mahmud və Məryəm" romanında böyük möhəbbət məcasrəsi ilə bərabər, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində xüsusi yerə olmuş Şah İsmayil Xətai zəmanəsindən, Cəlilərin dövlətçiliyi ibrom dərəkəlməsinə öz əqliməsi milli tarixə qaydış dövrünün bədii ədəbiyyatda açdığı imkanların əks-sədası idi. Mahmud və Məryəm əşq dünyasının real tədqimində bədii ədəbiyyatda ideoalığıdan insana doğru hərəkətin Elçin yaradıcılığında təzahür edən faktı idi. "Mahmud və Məryəm" insan və zaman, əşq və dövrə haqqında mükəmməl

müz" kitabı (1993) ədəbiyyat nəzəriyyəsinin yenedən yazılmasına çağırışdır. Elçinin "Sosrealizm bizə nə verdi. Sovet dövrü ədəbiyyatı məsələnin qoyuluşuna dair" əsəri (2010) keçmiş SSRİ xalqları ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq metodu olmuş sosialist realizminə birtərəfli baxış əvəzinə həmin bödi metodun ədəbiyyata vurduğu zərbələrlə bərabər, verdiyi əhəmiyyətli kəfiyyətləri də diqqət mərkəzinə çəkir. Bu keçmiş Sovetlər İttifaqından ayrılaraq müstəqillik qazanmış respublikalarda yeni tarixi epoxada sosialist realizminə hərtərəfli yanaşmanı əks etdirən birinci elmi əsərdir. Sosialist realizminin kəskin tənqid olunduğu illərdə, bu ideoloji baxışın siyasət və ədəbiyyat cəhətilərində qəbul edilmədiyini bir dövrdə həmin metodun həm də üstünlüklərə malik olmasından bəhs etmək elmlilik və cəsarət nümunəsi idi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində Elçinin "Sosrealizm bizə nə verdi" əsəri "nəzəri metod kimi sosrealizmin daxili mexanizmini, onun tarixi missiyasını açıqlamış traktat" (Yusif Seyidov), "bizi ortaq keçmişimizdən ortaq gələcəyə səsləyən bir manifest" (Qəzənfər Paşayev) kimi qiymətləndirilmişdir.

Elçinin "Aqoniya", yoxsa təkamül" əsəri də XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının təcrübəsi əsasında yazılmış nəzəri elmi əsərdir. Əsərdən gətirdiyimiz aşağıdakı parça ədəbiyyata münasibətdə təkcə vətəndaşlıq mövqeyini, yaxud yazıçı toosübkeşliyini deyil, həm də gerçək elmi qənaətin dərin nəzəri şərhini təqdim edir: "Ədəbiyyatın tarixində "mənasız dövr" olmur, hansı bir zaman çərçivəsində möhtəşəm simalar və ədəbi hadisələr yoxdursa, deməli, hazırlıq, yetişdirmə prosesi gədir, ədəbiyyat "qeyri-möhtəşəm ədəbi simaları təcrübədən keçirir, kamil üçün münbit zəmin yaradır".

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələlərinə fəal maraq Elçinin geniş elmi dünyagörüşünün və yazıçılıq təcrübəsinin göstəricisidir.

Dövlət müstəqilliyi dövründə Elçin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin görkəmli simalarını yenedən, milli maraqlar və meyarlar əsasında ictimaiyyətə təqdim etmişdir. "Məhəmmədəmin Rəsulzadə" (1994), Nəriman Nərimanov şəxsiyyəti və fəaliyyəti" (1997), "Cəfər Cabbarlı: şəxsiyyət və istedad" (2000) kitablarında janrın "kiçik" olmasına baxmayaraq, müraciət olunan ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərin miqyası və xidmətləri şərh və müdafiə olunmuşdur. Xalq yazıçısı və alim-ədəbiyyatşünasının 2013-cü ildə Bakıda "Təhsil" nəşriyyatında rus dilində çıxmış "Arzu, həyat və ədəbiyyat" adlı böyük həcmə malik məqalələr toplusundan itaət kitabı Elçinin elmi fəaliyyətinin ana xətlərinin ümumiləşmiş salnaməsidir.

Bu gün xalq yazıçısı Elçinin bödi yaradıcılığı özündən sonrakı nəsildən olan cavan yazıçılar üçün bir çox cəhətdən örnək olduğu kimi, ədəbi tənqidi və nəzəri əsərləri və ədəbiyyatşünaslardan ötrü qiymətlidir, tənqidçilər üçün də monalı bir nümunədir. Tənqidçi Elçin isə yeni tənqidçilər nəslinin müəllimi və ustadıdır. Bundan başqa, dünən olduğu kimi, bu gün də bilavasitə ədəbi prosesin mərkəzində dayanan yazıçı və tənqidçi Elçin nəinki ədəbi-elmi mühitimizin qayğıları ilə yaşayır, həm də ustad tənqidçi missiyasında bu prosese yön və istiqamət verir. Bir az əvvəl böyük müəllimlərimiz Məmməd Arif Dadaşzadənin, Məmməd Cəfər Cəfərovun, Mir Cəlalın, Mehdi Hüseynin, Cəfər Cəfərovun, Abbas Zamanovun, Bəkir Nəbiyevin, Əziz Mirəhmədovun, Yaşar Qarayevin gördüyü iş, çəkdiyi elmi-ədəbi yük indi də xalq yazıçısı Elçinin məsul vəzifəsinə, missiyasına çevrilmişdir.

Müasir mərhələdə Elçin Azərbaycanda absurd teatrın yaradıcısı kimi çıxış edir. Elçin teatru müasir səhnənin və yeni həyatın teatridir.

Bələliklə, Elçin Əfəndiyev yazıçı, ictimai xadim, tənqidçi və dramaturq kimi geniş miqyasa malik istiqamətlərdə əsas söz sahibidir. Xalq yazıçısı Elçinin sözü janrından və vaxtından asılı olmayaraq, ədəbiyyatı da, cəmiyyəti - ictimai fikri də, elmi düşüncəni və sənəti də yalnız irəli aparmağa, müasirləşdirməyə xidmət edir.

Yeni ədəbiyyatın və müasir ədəbi tənqidin görkəmli yaradıcısı xalq yazıçısı Elçini 75 yaşına münasibətilə təbrik edir, möhkəm cansağlığı və daha böyük uğurlar arzulayıram.